

Anarcho-Biblioteka
Dobry pieróg to wywrotowy pieróg

Anarchiści na Białostocczyźnie w okresie rewolucji 1905-1907

**Przyczynek do dziejów ideologii anarchizmu i działalności
organizacji anarchistycznych na Podlasiu**

Ernest Szum

Ernest Szum
Anarchiści na Białostocczyźnie w okresie rewolucji 1905-1907
Przyczynek do dziejów ideologii anarchizmu i działalności organizacji
anarchistycznych na Podlasiu
2012

Studia Podlaskie t. XX

pl.anarchistlibraries.net

2012

*„Prawo do wyrażania myśli wyłącznie wtedy coś znaczy, kiedy jesteśmy
zdolni mieć myśli własne”*

Erich Fromm¹

nego, w tym również państwowego. Wszystkie organizacje państwowe zawsze wśród priorytetów swego istnienia mają stabilizację i bezpieczeństwo swoich struktur i instytucji funkcjonujących w ich ramach, co pozwala na uporządkowane codzienne życie obywateli.

Na przełomie XIX i XX wieku w Europie nastąpił rozwój nowych ruchów politycznych, stanowiących poważne wyzwanie dla panującego wówczas porządku. Ich powstanie i ewolucja uwarunkowane były charakterystycznymi dla epoki imperializmu zjawiskami społecznymi i ruchami masowymi. Szybkie tempo przemian gospodarczych i współwystępujące z nim umacnianie się nacjonalizmu ekonomicznego i politycznego, wywierało wpływ również na sytuację będących w stanie rozbiorów ziem polskich.

W 1905 roku w Rosji wybuchła rewolucja, która była ogólnokrajowym spontanicznym zrywem skierowanym zarówno przeciw rządowi Imperium Rosyjskiego, jak i przeciw przemocy państwa wobec jego obywateli. Wydarzenia te stały się początkiem zmian ustrojowych w Rosji, które ostatecznie doprowadziły w 1917 roku do wybuchu rewolucji październikowej. Wcześniej – w 1904 roku, przed wybuchem wojny z Japonią, Rosja przeżywała trudności gospodarcze. Następnie przedłużająca się wojna oraz klęski armii rosyjskiej na froncie spowodowały wzrost nastrojów rewolucyjnych. Coraz częściej dochodziło do strajków. W niedzielę 22 stycznia 1905 roku (według kalendarza juliańskiego 9 stycznia) przed Pałacem Zimowym w Sankt Petersburgu odbyła się pokojowa demonstracja robotników, która ostatecznie została rozbita i zmasakrowana przez policję i wojsko. Zabitych i rannych było ponad tysiąc osób, w tym kobiety i dzieci. Wydarzenia te, znane pod mianem „krwawej niedzieli”, zainicjowały falę niezadowolenia i wystąpień antyrządowych wielu grup społecznych w Rosji, a także w Królestwie Polskim. Jednakże każda grupa miała własne cele. Protestującymi byli głównie robotnicy, którzy z pobudek ekonomicznych występowali przeciwko wyzyskowi ze strony pracodawców; chłopci, którymi kierowały głównie motywy poprawy sytuacji bytowej, inteligencja i liberałowie burżuazyjni domagali się respektowania swobód obywatelskich, a mniejszości narodowe domagały się wolności politycznej. Żądano wolności sumienia i wyznania

¹ E. Fromm, *Ucieczka od wolności*, Warszawa 1999, s. 226.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości ukształtowało się suwerenne państwo, ze wszystkimi jego strukturami i atrybutami. Powstanie Rzeczypospolitej Polskiej definitywnie położyło kres planom organizacji anarchistycznych, aby na polskich terenach wyzwolonych spod rządów zaborców, zbudować społeczeństwo oparte na idei bytu państwowego. Nie ma przecież na świecie państwa, które tolerowałoby środowiska i organizacje, które za cel stawiają sobie jego likwidację. Niektóre grupy anarchistyczne posługiwały się nawet hasłem „wysadzenia świata w powietrze”, streszczając w nim ideę zniszczenia aktualnego porządku społeczno-politycznego. Hasło to było wprawdzie wyrazem bakuninowskiego poglądu, że „burząc budujemy”, ale wśród władz i organów bezpieczeństwa wszystkich państw budziły ogromny niepokój, gdyż oznaczały rewolucyjną zmianę istniejącego porządku społecz-

47 □. □□□□□□□□, □□□□□□□□, [w:] □□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□, □□skw□ 1994, s. 33.

Wydarzenia związane z rewolucją spowodowały ożywienie ruchu rewolucyjnego, zarówno w Imperium Rosyjskim, jak i na polskich ziemiach zaboru rosyjskiego. Aktywną rolę w tych wydarzeniach odgrywały liczne organizacje anarchistyczne⁴. Prowadziły one agitację rewolucyjną, inicjowały i wspierały strajki oraz inne akcje robotnicze. Podobnie jak większość grup i partii rewolucyjnych w tym okresie, anarchiści posiadali swoje formacje bojowe przeprowadzające akcje zbrojne i zamachy na przedstawicieli carskich władz oraz na fabrykantów, którzy szczególnie okrutnie traktowali robotników. Organizacje anarchistyczne z całą bezwzględnością zwalczane były przez rosyjskie władze. Dziesiątki anarchistów zginęło w czasie walk z policją i wojskiem lub później na szubienicach, setki zostało skazanych na zesłanie. Anarchizm, utożsamiany często z odrzuceniem wszelkiej władzy państwowej, jest jednakże tylko zewnętrznym symptomem bardziej skomplikowanego myślenia, związanego z filozoficzną koncepcją jednostki ludzkiej i jej relacji ze społeczeństwem⁵.

⁵ D. Grinberg, *Ruch anarchistyczny w Europie Zachodniej 1870-1914*, Warszawa 1994, s. 80.

Formowanie się grup anarchistycznych działających podczas rewolucji 1905–1907 na Białostocczyźnie rozpoczęło się dużo wcześniej, bo już w lutym 1903 roku. Wtedy to grupa emigrantów z Londynu, pod przewodnictwem działacza o pseudonimie „Zajdel”, przybyła do Białegostoku, aby zorganizować w tym mieście pierwsze organizacje anarchokomunistyczne. Rozpoczęli oni aktywną działalność polityczną i ożywioną akcją agitacyjną, prowadzoną w szczególności wśród członków istniejących już partii politycznych. Ze struktur działających w tym mieście grup eserów, SDKPiL, PPS i Bundu, anarchiści pozyskiwali nowych członków swojej organizacji⁶. Agitacja prowadzona wśród robotników, rzemieślników i czeladników, przyniosła pożądane rezultaty. We wrześniu 1904 roku działało już w Białymstoku około stu aktywnych anarchistów, zaś organizowane przez nich wiece gromadziły dziesięciokrotnie większą liczbę uczestników. Skutkowało to powołaniem federacyjnej organizacji anarchistycznej pod nazwą Międzynarodowa Grupa „Walka”. Formacja „Walka” pierwotnie założona wiosną 1903 roku w Białymstoku była pierwszym ugrupowaniem anarchistycznym powstałym na obszarze Królestwa Polskiego. Wówczas kilkunastu żydowskich tkaczy tworzących trzon formacji nawiązało kontakt z powstającymi w Rosji, przede wszystkim w Odessie i Kijowie, komórkami organizacji „Chleb i Wolność”, a jednocześnie z ośrodkami zachodnioeuropejskimi w Londynie, Paryżu i Genewie, które zorganizowały przerzut materiałów instruktażowych, pieniędzy i broni. Po 3 miesiącach istnienia „Walka” liczyła około 70 członków, a organizowane przez nią wiece gromadziły dziesięciokrotnie większą liczbę osób. Od początku grupa propagowała terror ekonomiczny oraz prowadziła agitację wśród bezrobotnych regionu białostockiego. Członkowie grupy wszelkimi dostępnymi środkami wspierali wybuchające żywiołowo strajki, podkładali bomby pod domy fabrykantów znanych z najbardziej bezwzględного wyzysku robotników. Używali również szantażu i przemocy wobec łamistrajków, a nawet dopuszczali się zabójstw⁷. Liderami poszczególnych grup tworzących federacyjną organizację byli: Jakow Nowomirski, Aleksander Gay, Lew Czjorny, W. Hordin⁸. W Białymstoku

rozstrzelany. W tym okresie podstawą wszelkich wydawanych przez władze decyzji oraz przeprowadzanych czynności były przepisy prawne stanu wojennego. Prześladowania, a także będące ich następstwem ekspedycje karne, nasiliły w środowiskach rewolucyjnych nastroje odwetowe. W październiku zabito policjanta, wykonawcę wyroku śmierci na rewolucjonistę Wyszyńskim. Mniej więcej w tym czasie zginął naczelnik Zarządu Żandarmerii Guberni Grodzieńskiej podpułkownik Gribojedow, który uprzednio był naczelnikiem żandarmerii w Białymstoku. W listopadzie ciężko ranny został szpieg ochrony Opacki⁴⁴. Białostoccy anarchiści, mimo ciężkich strat, jesienią 1906 roku podjęli próbę zjednoczenia ruchu anarchistycznego Polski i Litwy. Na wspólnej konferencji w Kownie przyjęto rezolucję wzywającą wszystkie grupy do tworzenia federacji.

W Białymstoku 25 marca 1907 roku dokonano zamachu na tymczasowego gubernatora generał-lejtnanta Bogajewskiego. Podczas wybuchu rzuconej przez anarchistę bomby ranny został woźnica powozu gubernatora, ale sam Bogajewski nie doznał żadnego uszczerbku na zdrowiu. Bojownicy, którzy dokonali zamachu nie zostali ujęci. W reakcji na zamach białostocka policja przeprowadziła szeroko zakrojoną akcję skierowaną przeciw anarchistom. Jej celem było aresztowanie inicjatorów i wykonawców zamachu na Bogajewskiego. Władze i policja dysponowały informacjami agenturalnymi, dzięki którym udało się wykryć lokal organizacji anarchistycznej. W czasie przeprowadzanych rewizji w jednym z domów doszło do strzelaniny, w wyniku której zraniono dzielnicowego. W innym miejscu policja napotkała zacięty opór podczas przeszukania otoczonego domu. Anarchiści rzucali bomby i strzelali do policjantów. Po długotrwałej strzelaninie policja wkroczyła do ostrzelanego domu, gdzie znaleziono jednego zabitego bojownika i jednego ciężko rannego rewolucjonistę, a także broń i materiały do produkcji bomb oraz odezwę anarchistyczne, wydane w związku z zamachem na Bogajewskiego⁴⁵.

Mimo ciężkich strat ponoszonych przez rewolucjonistów fala zamachów nie słabła. W pierwszych dniach maja 1907 roku anarchiści zorganizowali w Białymstoku strajk, połączony z wystąpieniami o charakterze zbrojnym. Przedsięwzięcie to zakończyło się jednak niepowodzeniem. W Białymstoku 4 czerwca zabity został robotnik Jarocki, członek miejscowej organizacji Związku Narodu Rosyjskiego. Przed tramwajem 17 sierpnia zastrzelono

⁶ S. Kalabiński, *Białostockie organizacje SDKPiL, PPS, Bundu, Socjalistów-Rewolucjonistów i anarchistów w latach 1901–1903*, „Rocznik Białostocki” t. 10, 1971, s. 87.

⁷ D. Grinberg, *Z dziejów polskiego...*, s. 12.

⁸ A. Sołżenicyn, *Dwieście lat razem*, cz. I, Moskwa 2002, s. 13

⁴⁴ P. Korzec, *Pół wieku...*, s. 282 i n.

⁴⁵ T. Szczepański, op. cit., passim.

dowskiej), a około 80 zostało ciężko rannych. Ograbionych lub spalonych zostało setki domów i sklepów. Pogrom zakończył się 16 czerwca⁴¹.

Zgodnie z oczekiwaniami władz pogrom białostocki skutkowało stonowaniem akcji rewolucyjnej w mieście. Wydarzenia te były przedmiotem wielu komentarzy prasowych, a także odezwy PPS-u, w których je potępiano. Dwa lata później, w czerwcu 1908 roku odbył się proces rzekomych inicjatorów pogromu i sprawców morderstw. Akt oskarżenia uzasadniał pogrom „rewolucyjnym działaniem Żydów, które rozzłościło pozostałą ludność”. Proces sądowy spotkał się z intensywną krytyką prasy, która uznała, że prawdziwi inspiratorzy zająć nie zostali postawieni przed sądem i nie ponieśli odpowiedzialności za swoje czyny⁴². Również specjalna komisja rosyjskiej dumy odrzuciła taką argumentację, ustalając, że „żadna plemienna, religijna, albo ekonomiczna wrogość wśród chrześcijańskiej i żydowskiej ludności miasta Białegostoku nie istniała”⁴³.

Po ogłoszeniu stanu wojennego 17 czerwca 1906 roku władze carskie postanowiły wykorzystać sytuację w celu ostatecznego zdławienia ruchu rewolucyjnego. Akcja pacyfikacyjna przybrała ogromne rozmiary. Niezależnie od intensywnych rewizji i aresztowań, organizowano nocne operacje policyjno-wojskowe, w czasie których otaczano całe dzielnice miasta, przeszukując skrupulatnie dom za domem, mieszkanie za mieszkaniem. W lipcu białostocka policja przystąpiła do „oczyszczenia” ulicy Surażskiej, która w opinii ochrony była główną bazą rewolucjonistów, a zwłaszcza anarchistów. Wcześniej w rejonie tym zuchwałość rewolucjonistów doszła do tego stopnia, że w związku z nieustannymi ich atakami administracja państwowa zmuszona została do wydania zarządzenia o wycofaniu stamtąd policyjnych posterunków. Uznając istniejącą sytuację za niedopuszczalną, policja przystąpiła do natychmiastowej „likwidacji” wszystkich rewolucjonistów z tej dzielnicy. Na Placu Bazarnym 27 września żołnierze usiłowali zrewidować grupę robotników przechodzących przez plac, którzy jednak zaczęli uciekać. Jeden z uciekających zaczął ostrzeliwać się z pistoletu, raniąc żołnierza. Mimo podjęcia ucieczki, a następnie rozpaczliwej obrony, zamachowiec został ujęty. Odmówił podania nazwiska, ale przyznał, że jest członkiem grupy anarchistycznej. W dwie godziny później ten dziewiętnastoletni rewolucjonista został

powstał jeden z najsilniejszych w całym Imperium Rosyjskim ośrodków anarchistycznych⁹.

W początkowym okresie rewolucji, w 1905 roku, na Podlasiu utworzona została radykalna grupa anarchistyczna o nazwie „Czornoje Znamia” (z ros. Чёрное знамя – Czarny sztandar)¹⁰. Współcześnie znana jest również pod nazwą czarnoznamieńcy, ale w okresie swojego istnienia formacja ta nie posługiwała się takim określeniem¹¹. Grupa „Czornoje Znamia” została założona w Białymstoku przez Judę Grossmana-Roszczina. Dwudziestodwuletni wówczas Juda Salomonowicz Grossman-Roszczin skupił wokół siebie wielu przedstawicieli narodu żydowskiego, mimo że otwarcie swoją niechęć do Żydów manifestował anarchistyczny lider Michaił Bakunin¹². Natomiast inni znaczący rosyjscy anarchiści nie mieli do Żydów negatywnego stosunku i starali się pozyskać żydowskich aktywistów na rzecz anarchizmu¹³. Grossman-Roszczin z głębokim szacunkiem wspominał żydowskiego rewolucjonistę z Białegostoku – Arona Elina, jako słynnego anarchistę i terrory-

⁹ Ч. Чёрное знамя, 1905: Чёрное знамя – Чёрный штандарт [w:] Чёрное знамя – Чёрный штандарт. Чёрное знамя – Чёрный штандарт, t. III, red. Ч. Ч. Чёрное знамя, b.m.w. 1927, s. 150.

¹⁰ Anarchizm i anarchiści na ziemiach polskich do 1914 roku, oprac. H. Rappaport, Warszawa 1981, s. 48.

¹¹ P. Korzec, *Pół wieku dziejów ruchu rewolucyjnego Białostocczyzny (1864-1914)*, Warszawa 1965, s. 212.

¹² Michaił Bakunin uznawany jest za jednego z głównych teoretyków anarchizmu (reprezentował nurt kolektywistyczny). Bezwzględnie odrzucał relację rządzący – rządzeni, pod każdą postacią, a także wszelkie nierówności społeczne. Nie godził się na jakiekolwiek uprzywilejowanie jednej grupy społecznej kosztem innej, co dotyczyło zarówno klas ekonomicznych, jak też ras, nacji, czy płci. Jego wizja społeczeństwa bez władzy była związkiem społeczności. Bakunin nie precyzował swoich programów, gdyż uważał, że nie można przewidzieć, jak rozwijać się będzie wolne społeczeństwo. Do historii ruchu wolnościowego i rewolucyjnego przeszły hasła z jego pism: „Burząc budujemy”; „Gdzie zaczyna się państwo, tam kończy się wolność jednostki i odwrotnie”; „Państwo jest najbardziej jaskrawym, cynicznym i pełnym zaprzeczeniem tego co ludzkie”; „Państwo niszczy powszechną solidarność wszystkich ludzi i jednoczy ich część jedynie po to, by ujarzmić i zniszczyć wszystkich pozostałych”. Bakunin ożenił się z polską szlachcianką Antoniną Kwiatkowską. Był zagorzałym zwolennikiem polskiej walki narodowowyzwoleńczej, którą wspierał zarówno czynem (w 1848 roku Bakunin podjął próbę uczestnictwa w powstaniu wielkopolskim; w 1863 roku był jednym z przywódców, przygotowującej się w Sztokholmie wyprawy zbrojnej, która miała pomóc polskiemu powstaniu w Królestwie Polskim, a zarazem wzniecić burzę w całym Imperium Rosyjskim. W Helsingborgu wszedł na pokład brytyjskiego statku, którym generał T. Łapiński – dowódca wyprawy morskiej, zamierzał dostarczyć broń, amunicję i ochotników powstańcom styczniowym), jak i poprzez publikacje zachęcające Rosjan do wsparcia Polaków w walce z władzą carską („Odezwa do moich rosyjskich braci”).

¹³ Чёрное знамя – Чёрный штандарт (dalej: Ч. Ч.), Чёрное знамя – Чёрный штандарт, t. 1, 1906-1913, s. 124.

⁴¹ P. Korzec, *Pogrom Białostocki...*, s. 149-182.

⁴² W publikacjach polskich powtarza się opinia o sprowokowaniu pogromu przez władze rosyjskie, a także ich \ odpowiedzialność za całą falę takich wydarzeń w latach 1903-1907. A. Dobroński, *Pogrom białostocki 1906 r. w świetle prasy polskiej*, „Białostocczyzna” 1991, nr 4, s. 15.

⁴³ Ч. Ч., t. 6, s. 666.

stę¹⁴. Członkowie ugrupowania „Czorne Znamia” rekrutowali się głównie spośród uczniów, rzemieślników i robotników fabrycznych, ale też spośród chłopów, bezrobotnych, a nawet bezdomnych włóczęgów czy różnego autoramentu drobnych przestępców. Białostockimi anarchistami byli głównie przedstawiciele narodowości żydowskiej, ale także Polacy, Rosjanie i Ukraińcy¹⁴. W znakomitej większości członkowie formacji „Czorne Znamia” byli w wieku około 20 lat, chociaż zdarzali się wśród nich nawet piętnastolatki¹⁵. Organizacja działała głównie w Białymstoku, ale jej komórki były aktywne również w Warszawie, Wilnie, Grodnie, a nawet w Jekaterynosławiu i Odessie. Według niektórych szacunków białostockie komórki formacji „Czorne Znamia” skupiały około 500 członków¹⁶.

Organizacja „Czorne Znamia” dążyła do wprowadzenia terroru ekonomicznego oraz do prowadzenia walki strajkowej¹⁷. Odwoływała się głównie do teorii Piotra Kropotkina¹⁸, uznając się za anarchistów komunistów. Człon-

¹⁴ P. Avrich, *The Russian Anarchists*, Princeton 2006, s. 44.

¹⁵ Nie był to ewenement właściwy organizacjom anarchistycznym. W strukturach innych organizacji również działali bardzo młodzi ludzie. Np. członkiem grupy bojowej PPS w Siedlcach był szesnastoletni Erazm Chejła, który wstąpił w szeregi partii w 1906 roku. Był wówczas uczniem gimnazjum. Uczył się wzorowo i otrzymywał nagrody za postawę i osiągnięcia w nauce. W 1908 roku za rewolucyjną działalność antypaństwową został skazany na śmierć i stracony (przez powieszenie). Zob. A. Winter, *Siedlce i siedlczanie w rewolucji 1905-1907*, [w:] *Rewolucja 1905-1907 na Mazowszu i Podlasiu*, Warszawa 1968, s. 182.

¹⁶ D. Grinberg, *Z dziejów polskiego...*, s. 12.

¹⁷ S. Kalabiński, op. cit., s. 87.

¹⁸ Piotr Kropotkin z racji arystokratycznego pochodzenia, a także wielkiego znaczenia dla szeroko pojętego ruchu wolnościowego zwany „anarchistycznym księciem”, był wybitnym teoretykiem anarchizmu. Stworzonej przez siebie teorii anarchokomunizmu nadał charakter spójnej i konsekwentnej doktryny, odwołującej się do ustaleń nauki. W XIX i XX wieku był intelektualnym i moralnym autorytetem ówczesnego ruchu wolnościowego. Uważał się za kontynuatora myśli Karola Darwina, jego poglądy ewolucyjne były jednak odmienne od poglądów większości ówczesnych darwinistów (istotę poglądów ewolucjonistycznych Kropotkina dobrze oddaje należący do teorii gier tak zwany „dylemat więźnia”). Poglądy przyrodnicze wiązał z poglądami społecznymi i uważał, że w ludzkich społecznościach postawy i zachowania altruistyczne odgrywają ważniejszą rolę niż się to zwykle przyjmuje. Jako najlepszy przykład podawał średniowieczny komunalizm i funkcjonowanie gildii w ówczesnych miastach. W myśl tej idei na gruzach systemu państwowego powstać ma sieć komun – niewielkich i autonomicznych, niezależnych gospodarczo wspólnot pracy o zróżnicowanym charakterze, które przejmą na siebie dobrowolnie zadanie organizacji usług publicznych. Uważał, że aparat państwa tłumi te pozytywne postawy, i że ludzie najlepiej będą się realizować w społeczeństwie bezpaństwowym. Poglądy swoje określał mianem anarchizmu naukowego, streścił je też w słynnym hasle: „Anarchia matką porządku”. Na Syberii Kropotkin był świadkiem krwawego stłumienia powstania polskich zesłańców podczas powstania zabajkalskiego, co głęboko go poruszyło. Zrezygnował z kariery naukowej i w pełni poświęcił się ruchowi rewolucyjnemu.

Po tym zamachu policja dokonała kolejnych aresztowań anarchistów, których w konwoju przewożono koleją do Grodna. W czasie transportu współtowarzyszom aresztowanych udało się przemycić w chlebie rewolwer, dzięki któremu więźniowie uwolnili się i zdobyli więcej broni. Zabili siedmiu konwojentów i odzyskali wolność⁴⁰.

W walce z ruchem rewolucyjnym władze carskie sięgnęły po wypróbowany wcześniej sposób – sprowokowanie zajść antyżydowskich. Po raz pierwszy od 65 lat 14 czerwca władze rosyjskie zezwoliły katolikom na procesję przez rynek w dniu święta Bożego Ciała. Podczas pochodu doszło do wybuchu bomby, w wyniku której zginęła jedna osoba. W tym samym czasie odbywał się drugi pochód, zorganizowany przez władze rosyjskie celem upamiętnienia włączenia ludności wyznania greckokatolickiego do prawosławia. Władze rosyjskie, w oficjalnym komunikacie ogłosiły, że do prawosławnego pochodu otworzono ogień i oskarżyły o to ludność żydowską (stanowiącą w tym okresie 66% ludności miasta). Do miasta wkroczyło wojsko, które otworzyło ogień do żydowskich cywilów. Padli zabici i ranni, wśród nich również uczestnicy procesji. Do akcji wkroczyli policyjni agenci, którzy wmieszali się w tłum i rozpowszechniali prowokacyjne pogłoski, między innymi że to Żydzi strzelali do procesji. Sprowokowany przez wojsko i policję tłum rozpoczął krwawą rozprawę z ludnością żydowską oraz grabież należących do niej sklepów. Organizacje rewolucyjne, w tym duża grupa anarchistów, przewijając pogrom zorganizowały zbrojne komórki samoobrony. Skoncentrowano je w dzielnicach żydowskiej biedoty – Piaskach i Hanajkach. Kiedy policja i wojsko skierowały się w ich kierunku, spotkały się z natychmiastową reakcją rewolucjonistów. Anarchiści obrzucili atakujących bombami, a grupy samoobrony ostrzelały tłum z pistoletów. W czasie starć zginął anarchista N. Bahrn. Atak został odparty, a dzielnice Piaski i Hanajki przez trzy dni trwania pogromu pozostały bezpieczne. Pogrom nasilił się w słabo zaludnionej przez Żydów dzielnicy Bojary oraz w okolicach głównego dworca kolejowego. Wojsko i pospolici przestępcy bili tam i mordowali przypadkowych ludzi. Najliczniejsze i najbardziej krwawe starcia miały miejsce w rejonie dworca kolejowego. Brali w nich udział również rosyjscy kolejarze i robotnicy budowlani. Pogrom zakończył się, gdy z miasta wycofano oddziały rosyjskiej armii. W wyniku zajść śmierć poniosło 88 osób (w tym 82 narodowości ży-

⁴⁰ Ibidem.

niać fabryki i sklepy”. Na wiecach z udziałem 15-20 tysięcy osób rewolucyjni mówcy wzywali do zbrojnego powstania, ale „robotnicze masy Białegostoku daleko odeszły od upojonej rewolucją awangardy”³⁷.

Władze carskie uznały, że problem anarchizmu na terenie Królestwa Polskiego jest tak poważny, że należy powołać specjalny organ, który zajmie się tymi sprawami. „Specjalną Komisję do spraw Anarchokomunistów” utworzono 18 stycznia 1906 roku. W tym roku białostoccy anarchiści przeprowadzili szereg akcji zbrojnych. W styczniu został zabity na ulicy starszy stójkowy Moniuszko, a w parę dni później na głównej ulicy miasta ciężko ranny został niejaki Lifszic – właściciel zakładu krawieckiego. W marcu anarchiści zorganizowali zamach na posterunek policji, zabijając dwóch policjantów i niszcząc znajdującą się tam dokumentację³⁸. W kwietniu zorganizowali zamach na sklep Klickiego, a w czerwcu wrzucili bomby do mieszkań trzech fabrykantów: Richtera, Freidkina i Gidlera. Freidkin został ciężko ranny. Organizatorem tych trzech zamachów był anarchista J. Myśliński, który został ujęty przez policję i przez sąd wojenny w Warszawie skazany na karę śmierci. Na przełomie kwietnia i maja 1906 roku członkowie organizacji bojowych partii socjalistycznych i anarchiści, przeprowadzili szereg zamachów na przedstawicieli władz i przemysłowców, między innymi zamachy bombowe na domy fabrykantów: Richtera, Gidlera i zarządzającego fabryką Kommichau’ów Bauera. W tym samym czasie dziesięciu młodych bojowców przeprowadziło udaną akcję ekspropriacyjną na bank Majtlocha³⁸. Wzmogła się również agitacja strajkowa. Policja 9 maja odkryła kryjówkę wciąż bardzo aktywnego Gelinkera, który został zabity podczas aresztowania. W odwecie za to zabójstwo, anarchiści zorganizowali napad na posterunek policji, uśmiercając jednego z policjantów³⁹.

W 1906 roku w Białymstoku powstał lokalny oddział Anarchistycznego Czerwonego Krzyża, organizacji, której celem była pomoc aresztowanym anarchistom. Z inicjatywy tej grupy udało się zorganizować ucieczkę anarchistów z konwoju policyjnego. Policja carska 16 marca tego roku aresztowała grupę anarchistów, u których znalazła bomby, rewolwery oraz literaturę propagandową w języku rosyjskim i jidysz. W odwecie za aresztowania, anarchiści zorganizowali zamach bombowy na posterunek policji w Białymstoku, zabijając jednego i ciężko raniąc drugiego policjanta.

³⁷ A. Sołżenicyn, op. cit., s. 41

³⁸ P. Korzec, *Pogrom Białostocki w 1906 r. i jego polityczne reperkusje*, „Rocznik Białostocki”, t. 3, 1962, s. 158

³⁹ T. Szczepański, op. cit., s. 22 i n.

kowie grupy kolportowali i z entuzjazmem komentowali wydawane przez koło kropotkinowców w Genewie, rosyjskojęzyczne pismo zatytułowane „Chleb i Wola”¹⁹, jednakże podstaw ich programowego antyintelektualizmu, taktyki konspiracji i przemocy należy raczej szukać w koncepcjach Michaiła Bakunina. Grupa „Czornoje Znamia” wypowiadała się przeciwko wszelkim legalnym formom walki o poprawę bytu mas pracujących, w przekonaniu, że działalność taka stanowi legitymizację istniejącego ładu społeczno-politycznego i odciąga masy od rewolucyjnej walki o zniesienie instytucji państwa. Za główny oręż walki uznawali terror ekonomiczny, a przede wszystkim tak zwany „terror nie umotywowany” – czyli skierowany nie tyle przeciwko odznaczającemu się wyjątkową brutalnością konkretnemu wyzyskiwaczowi, ale przeciwko burżuazji jako pewnej całości systemowej. Zdaniem anarchistów skupionych w grupie „Czornoje Znamia”, już sam fakt przynależności do klasy pasożytów i wyzyskiwaczy powinien być przyczyną stosowania wobec nich terroru²⁰. Amerykański historyk ruchu anarchistycznego Paul Avrich, scharakteryzował ideologię czarnoznamieńców jako „ślepy fanatyzm i bezustanną przemoc”. Wskazywał również na fakt, iż była to pierwsza organizacja anarchistyczna uznająca politykę terroru za jedynie skuteczne narzędzie służące destabilizacji państwowego porządku²¹.

W grudniu 1905 roku w Genewie ukazał się pierwszy (i jak się później okazało jedyny) numer pisma „Czornoje Znamia”, zredagowany przez Judę Grossmana-Roszczina. Zdaniem Ludwika Kulczyckiego pismo to charakteryzowało się brutalnością zarówno treści, jak i formy, a także brakiem argumentacji merytorycznej²².

Powstanie i działalność grupy „Czornoje Znamia” spowodowało intensywną reakcję krytyczną europejskich grup anarchistycznych, w szczególności wśród rosyjskojęzycznych anarchistów emigracyjnych. W odpowiedzi na działalność grupy i wypuszczenie przez nią pisma, powstały wydawnictwa „Burewiestnik” i „Nowyj Mir” głoszące konieczność prowadzenia walki politycznej²³.

Kolejną formacją anarchistyczną powstałą na fali rewolucji 1905 roku była powołana do życia na terenie Podlasia organizacja pod nazwą „Bieznaczale” (z ros. Бездна – Bezrząd). Powstała ona z inspiracji dokonania

¹⁹ S. Kalabiński, op. cit., s. 39.

²⁰ P. Korzec, op. cit., s. 212.

²¹ P. Avrich, op. cit., s. 44.

²² L. Kulczycki, *Anarchizm w obecnym ruchu politycznym w Rosji*, Warszawa 1907, s. 77.

²³ Ibidem, s. 58.

ruchu „Czornoje Znamia”. Nazwa „Bieznaczale” pochodziła od tytułu jednej z wielu gazet wydawanych ówczesnie przez rosyjskich anarchistów, przebywających na emigracji w Genewie. Organizacja ta wystąpiła ze skrajnie radykalnym programem anarchizmu rewolucyjnego, zawierającym wezwanie do „bombistyki”. Ideologiczne korzenie „Bieznaczala” wywodziły się z anarcho-komunizmu Kropotkina, ale również z idei blankizmu wskazującego pierwszeństwo działalności spiskowej, mającej doprowadzić do walki zbrojnej i wywalczenia nowego ładu społecznego i politycznego, bez konieczności wcześniejszego mobilizowania mas ludowych²⁴, a także z koncepcji politycznych Bakunina. Organizacja „Bieznaczale” sytuowała się w opozycji do nurtu anarcho-syndykalistycznego, parlamentaryzmu, jak też wszelkich form działalności w związkach zawodowych. Naczelnymi hasłami ruchu były: anarchia, komunizm, walka klas, rewolucja socjalna oraz internacjonalizm. Głównym teoretykiem tego odłamu ruchu anarchistycznego był N. Romanow. W swoich tekstach twierdził, że Rosja znajduje się na krawędzi wojny domowej, którą powinno wywołać masowe powstanie robotnicze. W walce tej jedną ze stron powinny być anarchiści. W celu odniesienia pełnego zwycięstwa Romanow zalecał formowanie grup bojowych, działających według taktyki terroru bezosobowego, czyli dokonywania zabójstw, podpaleń i grabieży, których ofiarą mieliby padać przypadkowi przedstawiciele burżuazji. W ten sposób dotychczasowe życie społeczne w kraju miałyby ulec całkowitej destabilizacji, a burżuazja i wielka własność ziemska – zniszczona. Za swoich wrogów zwolennicy tej koncepcji uznawali jednak również związki zawodowe oraz wszelkie formy rządu przedstawicielskiego, jako inne formy z gruntu odrzuconej władzy zwierzchniej. Z tego powodu grupa „Bieznaczale” nie angażowała się w żadne formy walki ekonomicznej robotników, uważając, że są to czynności zbędne, nie likwidujące żadnych istotnych problemów pracowniczych. Za jedyne ich rozwiązanie uważali całkowitą likwidację podziału klasowego i

²⁴ Republikańsko-socjalistyczna teoria społeczna i polityczna głoszona przez Louisa Blanqui i jego towarzyszy uzyskała miano blankizmu. Jego doktryna głosiła, że do zmiany ustroju w drodze walki zbrojnej powinna doprowadzić działalność spiskowa, do której angażowanie mas nie jest konieczne. Blanqui jako pierwszy sformułował koncepcję „dyktatury proletariatu”, wykorzystaną później przez Marksa. Blankiści walczyli o cele, które obecnie uważane są za naturalne i podstawowe we wszystkich ustrojach demokratycznych, czyli: powszechne prawo wyborcze, równouprawnienie kobiet, elementarne prawa socjalne robotników, zakaz pracy dzieci. Blankiści, odegrali znaczącą rolę w czasie Komuny Paryskiej. Blanqui przez swoich towarzyszy nazywany był „l'Enfermé” (z fr. „Uwięziony”), ponieważ blisko połowę swego życia spędził w więzieniach, w których przebywał łącznie przez prawie 37 lat.

obejmował akcje strajkowe przeciw kapitalistom, ale też walkę o wolność polityczną przy użyciu środków rewolucyjnych. Białostocka rada prowadziła w ciągu kilku miesięcy swego istnienia intensywną działalność agitacyjną i wydawniczą. W grudniu doszło do otwartego konfliktu pomiędzy radą a partiami socjalistycznymi, gdyż w Moskwie rozpoczął się strajk powszechny, który w ciągu dwóch dni przerodził się w powstanie zbrojne. Na wieść o wybuchu powstania moskiewskiego polskie partie socjalistyczne wezwały do strajku solidarnościowego. Natomiast rada w specjalnie wydanej odezwie sprzeciwiła się temu, argumentując, że fabrykanci białostoccy tylko czekają na strajk, aby wykorzystać go jako pretekst do lokautów. Podczas posiedzenia rady większością głosów zdecydowano, aby nie strajkować, a ewentualnie przystąpić do strajku powszechnego w wypadku, jeżeli włączą się do niego główne ośrodki przemysłowe oraz koleje. Strajk nie został proklamowany, a PPS określiła decyzję RDR jako „chulikańską”. Rada istniała do czerwca 1906 roku, kiedy to jej rozwiązanie spowodował stan wojenny i towarzyszące jego wprowadzeniu masowe represje³⁶. Po walkach, jakie stoczyli anarchiści białostoccy z policją i wojskiem oraz represjach, które ich dotknęły, w szeregach organizacji anarchistycznych uwidocznił się wyraźny podział. Część anarchistów chciała kontynuowania akcji zbrojnych i ekspropriacji, zaś pozostali byli raczej za pracą agitacyjno-propagandową. Mimo tego białostocka organizacja anarchistyczna pozostała federacją. Funkcjonowało piętnaście komórek skupiających robotników miejscowych fabryk z miejscowości: Bielsk Podlaski, Różany, Ciechanów, Krynki, Orłów, Wołkowysk i Zabłudów.

W 1906 roku, kiedy sytuacja bardzo się zaostrzyła, białostoccy anarchiści chcieli rozpocząć w Białymstoku powszechne powstanie. Przez miasto przetoczyła się fala „dużych, pozbawionych motywów, zamachów na burżujów”. Rewolucjoniści działali pod hasłem: „Niech wieczna groźba śmierci wisi nad burżujami w każdej chwili, w każdej godzinie ich istnienia”. Anarchiści chcieli na całej długości głównej ulicy Białegostoku rozmieścić bomby i wysadzić w powietrze wszystkich burżujów jednocześnie. Wśród białostockich anarchistów utworzyły się dwie ekstremistyczne frakcje: jedna – opowiadająca się za stosowaniem „terroru pozbawionego motywów” tak zwani „bezmotywnicy”; i druga – członków tak zwanej „komuny”, która uznała terror za zbyt słaby środek i dążyła do zbrojnego powstania „w imię bezpieczeństwa komuny”. Ci ostatni chcieli „zdobyć miasto, uzbroić masy, podjąć cały szereg bitew wojskami wypędzając je za granice miasta”, a „równolegle zagar-

³⁶ P. Korzec, op. cit., passim

W listopadzie 1905 roku, a więc w kulminacyjnym momencie rewolucji, w szeregu miast rosyjskich powstały organy rewolucyjnego samorządu robotniczego – Rady Delegatów Robotniczych. Jednakże nie były one tworzone na ziemiach polskich, a jedynym wyjątkiem był Białystok. Większość w wyborach do białostockiej Rady Delegatów Robotniczych (RDR) uzyskali działacze anarchistyczni i eserowscy. Partie socjalistyczne – PPS, SDKPił i Bund, odniosły się wrogo do powstania białostockiej rady i próbowały dyskredytować jej działalność. Rada liczyła kilkudziesięciu delegatów. Obradowała w zakonspirowanych i często zmienianych mieszkaniach prywatnych. Program

³⁵ Ibidem.

W 1906 roku, po zawiązaniu kolejnej federacji, anarchiści przystąpili do zintensyfikowanej działalności zbrojnej. Jeden z członków białostockiej organizacji anarchistycznej Nisel Farberg (Faber) ciężko zranił właściciela fabryki Kagana, który okrutnie traktował zatrudnianych robotników. Zamachowiec „doczekawszy się go przy synagodze, ciężko ranił go uderzeniem

[illegible]

Pierwszy rok rewolucji charakteryzował się dużą aktywnością grup anarchistycznych. Już na początku 1905 roku białostoccy anarchiści wspólnie z eserowcami zorganizowali międzyorganizacyjną grupę bojową. Podjęli walkę z żołnierzami, którzy wkroczyli do miasta celem rozpędzenia demonstracji robotniczych. Po zabiciu przez bojowników dwóch Kozaków, wycofano wojsko z miasta, co było dużym sukcesem sił rewolucyjnych. W lutym anar-

Paryż 1995, s. 417-432.

³¹ 32 A. Solżenicyn, *op. cit.*, s. 41.

³² Ibidem.